

62:929 Pupin M.
364.65-058.65(=163.41):94(100)"1914/1918"
821.163.41(73).09-6 Lozanić-Frothingham J.

Ђорђе Петковић,
Параћин

МИХАЈЛО ИДВОРСКИ ПУПИН У ОЧИМА ЈЕЛЕНЕ ЛОЗАНИЋЕВЕ

Апстракт: У раду се даје преглед запажања Јелене Лозанићеве о Михајлу Пупину, писаних истовремено када су и настајала, пошто је у питању својеврсни дневник (писма сестри Ани Маринковић), из времена када су у САД сарађивали на прикупљању помоћи за Србију (1915-1920). Научника светског гласа, шездесетогодишњака и младу хуманитарку, од својих тридесет година, рад на прикупљању помоћи повезује блиским пријатељством. Ми тај однос пратимо искључиво из једностраних дневничких (епистоларних) запажања, у уверењу да тиме дајемо допринос осветљавању једног периода живота овог српског генија. С друге стране, чињеница да је Јелена Лозанићева, ћерка српског великана – научника и јавног радника Симе Лозанића, параћинског основношколца, чија је мајка а Јеленина бака из чувене београдске грађанске фамилије с параћинским коренима, рад је писан и као незаборав за понос у завичају њених предака. Тиме се обележавају јубилеји Првог светског рата и Црвеног крста.

Кључне речи: Михајло Идворски Пупин, Јелена Лозанић, Први светски рат, Србија, САД, Црвени крст, хуманитарна помоћ.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Када се, после аустро-угарског ратног разарања и злочина, остављене заразе тифуса, крајем 1914. године, пред Србијом поставило питање што бржег опоравка, и Црвени крст Србије, заједно са другим не само хуманитарним организацијама, давао је томе свој допринос. Требало је из земље послати у САД као испомоћ Михајлу Пупину, научнику светске репутације и почасном конзулу Србије у Њујорку, неку особу која је познавала ситуацију на српском терену, а за коју се претпостављало да се тамо може у хуманитарну активност брзо укључити. Марко Леко, тадашњи председник српског Црвеног крста, определио се за две особе, Мабел Грујић, пореклом Американку, супругу Славка Грујића, посланика Србије у Лондону и Јелену Лозанићеву, ћерку Симе Лозанића, универзитетског професора и јавног радника. Почетком 1915. године оне су се нашле у Америци, где су већ биле створене претпоставке за широку хуманитарну акцију према

Србији. Јелена је на том послу, с краћим прекидима, остала шест година.

Михајло Пупин се дуго година бавио радом у исељеничким организацијама, а посебно се заинтересовао за балканску позицију Србије и Црне Горе после анексије Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске (1908). Ратови су то интересовање продубили, а нарочито од када га је Краљевина Србија именовала за свог почасног конзула у Њујорку. У једној од најнових биографских књига, њему посвећених, налазимо о тој Пупиновој активности ову констатацију: „Пупин је вршио свестран рад у оквиру свих наших усељеничких друштава и организација. Прикупљао је помоћ, давао позамашна сопствена средства, агитовао и упознавао америчку јавност са патњама и тешкоћама у којима су се налазиле Србија и Црна Гора за време балканских и Првог светског рата. Огроман углед и светска репутација су били снажна залога да се Пупину веровало, да је његова реч била саслушана и његова агитација давала изванредно значајне резултате. Управо је зато Пупин својим радом, доследношћу, активношћу и несебичном помоћи постао најугледнији и најзаслужнији Србин и представник свога народа у Америци.“ (Гледић В 2014: 132-133). Нарочито је ризичан рад био на слању добровољаца на фронт, најпре у Србију и Црну Гору, потом на Солунски фронт, све док САД нису ушле у Први светски рат (1917): „Пупинова активност се граничила са кривичним делом. Једва је успевао да се одржи у границама дозвољеног рада, при чему је показао изванредну умешност, лукавство и дипломатску виртуозност. Како нису могли да путују директно из Њујорка у Европу, добровољци су, захваљујући и Пупиновом деловању, путовали заобилазним путем. Срби из Америке су, на пример, дали 14.000 добровољаца, од октобра 1914. до окупације Србије крајем 1915. године.“ (Гледић В 2014: 134)

Јелена је била веома образована и васпитана београдска девојка. Желела је да студира хемију, пође стопама оца Симе и брата Миливоја, али јој та жеља није испуњена, због ондашњих друштвених услова. Зато се рано посветила друштвеном раду, најпре у новооснованом Српском женском савету, борби за еманципацију жена, у првом реду за њихово право гласа. У својих двадесет пет година, она је делегат на Конгресу Међународног савета жена у Копенхагену, потом и на следећа два конгреса, у Штокхолму и Ослу, на којима је наступала. То значи, да је на путу за Америку, иза себе имала и извесно међународно искуство, пре свега спремност за јавне наступе и комуникацију, што ће се у Америци показати као изузетно значајно, пошто ће се њен рад

углавном на то сводити. За Американце је понела доказе о несрећи која је Србију задесила, а од посебног значаја су јој били снимци о страдању Мачве од аустро-угарских војника, направљених од славног Арчибалда Рајса. За нас је ова прича интересантна и по завичајној компоненти, пошто међу прецима по оцу бележи прадеду Јована Вељковића, из славне параћинске фамилије, која се и у Београду учврстила.

Нас у овом раду не интересује Пупинова и Јеленина вишегодишња активност на прикупљању хуманитарне помоћи за Србију, мада је она почетно везивно ткиво међу њима. Нас интересују доживљаји односно утисци, одраз оствареног пријатељства, писаног изворно, по настанку, у Јелениним писмима сестри Ани Маринковић, супрузи министра у Пашићевој ратној влади, Воје Маринковића, такође из славне београдске породице, с параћинским коренима. Његов отац је још у детињству, за време школовања у Београду, становао код Јована Вељковића, Јелениног и Аниног прадеде. У десетак писама, а написала их је безброј, Јелена описује сусрете са Пупином и своје утиске о њему. Почетком 1915. године, њих двоје, Пупин и Јелена, срећу се у Њујорку и више година успешно сарађују. Ми фактички имамо само једну страну те приче, пошто је Пупин, озбиљан старији господин, њу, девојку од тридесет година, фасцинирао својом личношћу човека са славним именом, о коме је још из Београда понела позитивну слику, током времена само дограђивану до обожавања. О њима је, дакле, овде реч, пошто сам Пупин у својој славној аутобиографији на ту своју друштвену активност скоро се и не осврће, што значи да ни Јелену Лозанићеву не помиње. (Пупин М 2012).

1. ПУПИН У ПРВОМ ЈЕЛЕНИНОМ УТИСКУ

Јелена је крајем јануара 1915. године била у Њујорку. У писму писаном 30. јануара¹ бележи с поносом, да је Михајло Пупин, професор Колумбија универзитета, прва личност која је дошла већ идућег дана, по њиховом приспећу, да их посети. Верујући да испуњава сестрину знатижељу, с којом је у животу, по природи ствари, већ делила своје утиске и запажања о животу, она прецизно описује његову спољашност: „Висок, крупан човек, црномањаст, маркантних црта, великих, дубоких, паметних очију, пуних душе а, у исто време, оштрих и јако одлучних. Најснажнији

¹ Датуми су по старом календару.

утисак оставља Пупинова личност, његова висока интелигенција, здраво расуђивање и природна једноставност. Из њега избија нешто истинско, искрено, право, храбро. Српски говори правилно, са пуно лепих наших израза, понекад са малим банаћанским нагласком. Али он толико воли свој Банат и своје село Идвор, да ми неће замерити што ти и ово казујем.“ (Лозанић Ј 1970: 7²) Она сама, при том првом сусрету, што је и природно, мало је говорила, више је њега посматрала и слушала, при чему мислећи, како сама каже: Дакле, то је Михајло³ Пупин о коме је толико слушала као о великом Србину, великом научнику и великом филантропу.

Он је своје саговорнике позвао на ручак, тако да се возила с њим у истом ауту кроз Њујорк до реномираног ресторана „Клермонт“ „који се налази“, не пропушта то да нагласи, „на једној узвишици поред реке Хадсон, одакле се пружа диван поглед на реку и обалу државе Њу Џерси.“ Описује, не онако прецизно као Пупина, ток разговора за време ручка, а односио се на наше исељенике у Америци. Узгред напомиње: „Ја сам више пута слушала, а и обавештавала се, о овом мени непознатом питању у вези са Србима исељеницима из Србије и Аустро-Угарске.“ (Лозанић 1970: 7).

2. ПУПИН И ОСНИВАЊЕ ОДБОРА ЗА ПОМОЋ СРБИЈИ

Уз све оно што је пре тога чинио за помоћ Србији и Црној Гори у току ратних догађаја, Пупин се нашао при руци Госпођи Грујић и Јелени, да се реализује идеја америчког амбасадора у Енглеској Волтера Пеца, те су у одмах фебруару 1915. формирали одбор под именом „Сербиан Агрикулчурал Релиф Комити“⁴. Наиме, Пец им је у Лондону рекао, да он сматра да би први корак требало учинити у помоћи пострадалим сељацима, и то нарочито за онај део Србије који је аустро-угарска војска опустошила и опљачкала приликом инвазије. Пишући о циљевима овог одбора, она прецизно наглашава њихову конкретизацију: „Овај Одбор имао је за циљ скупљање прилога у новцу, у пољопривредним алаткама и свему што би било од користи нашем пострадалом сељаку. У оваквим одборима морају да се налазе људи од високог

² Датуми са писам, по старом календару. У даљем тексту, код цитата из Јеленине књиге, биће само странице са којих су узети.

³ У овој књизи се Пупиново име пише: Михаило, ми смо га уједначили са уобичајеним писањем.

⁴ Доцније је добио назив: Амерички одбор за помоћ Србији.

угледа и општег поверења. Без оваквог састава одбора немогуће је прикупљати прилоге на широј основи. Имена таквих чланова одбора штите и личности које скупљају прилоге од сваког сумњичења. Сви се прилози шаљу чековима непосредно благајнику одбора, који их, затим, депонује у банку на име одбора, док се из канцеларије шаљу потврде приложницима о примљеном новцу. Пупин нам је дао велики и леп поклон како би се рад могао отпочети.“(9) Иза ових речи из Јелениног писма, јасно је да Пупин својим средствима омогућава почетак деловања и овог друштвеног тела. Један читав рад би могао да се посвети финансијском ангажовању самог Пупина, а да се ипак све не наброји, јер он о томе у својој биографији скоро ништа не помиње, а у до сада објављеном материјалу, налази се само део онога што је учинио и лично из својих средстава приложио. Она наглашава америчко искуство са таквим телима, чији састав мора да улива пуно поверење код грађана, без чега у Америци не може бити успеха. Иако она то не истиче, очигледно је да је, уз новац, Пупин имао одлучујући утицај и на утврђивање састава тог тела, а својим ауторитетом јавне личности из највиших америчких кругова, стао иза акције Одбора.

3. ИЗЛЕТ НА ПУПИНОВОМ ИМАЊУ

Након вишемесечне успешне сарадње на ширењу мреже локалних одбора за помоћ Србији, позване су, Јелена и Фани, њена блиска сарадница на хуманитарном послу, у госте на имање професора Пупина у Норфоку. О томе како се провела на том излету, она пише у писму од 5. септембра, наглашавајући да га пише у Норфоку, савезна држава Конектикат и наглашава локацију где се то место налази. Истиче да су позив са задовољством прихватиле, али и признање да је желела ново искуство изван Њујорка: „Нама је било врло драго да будемо који дан с њим. Сем тога, радовала сам се да се удалим из овог 'усијаног' града.“(8) Путовале су возом 200 километара од Њујорка до Њу Канона, а одатле седам миља колима до Пупиновог имања. „На станици нас с пријатним осмејком дочекао професор Пупин. Дошао је својим аутомобилом у друштву професора Пигринса, који је такође у гостима са својом госпођом и малим сином. За десетак минута смо већ били у Норфоку и убрзо пред великом кућом Пупиновом на његовом имању.“ (49) Описује домаћинovu бригу за госте који стижу са пута: „На тераси је вода у чајнику већ врела, а сто је био пун сендвича и колача. Професор Пупин је домаћин нарочите врсте,

пун српског гостољубља и топле словенске душе.“ (49) За њу је занимљиво, не само оно о чему Пупин говори, него и како говори: „Необично је занимљив кад овако у тишини и миру почне да говори. Његово је имање велико. Састоји се из шума, ливада, брда и чак једног дела великог језера. Кућа је у долини због јаких ветрова и великих снегова. За стил куће професор Пупин каже да је банатски, док мени личи више на неки средњовековни замак. Башта пред кућом пуна је цвећа као неки индијски⁵ ћилим пун боја. Седимо на тераси, пијемо чај и уживамо у свежини и лепоти природе.“ (49).

4. ПУПИНОВИ ПОЧЕЦИ У САД

Пупин није пропустио да својим гостима током излета исприча у кратким цртама своју биографију, првенствено узбудљиве почетке по доласку у САД:

„Пупин нам прича свој живот. Као петнаестогодишњи дечак кренуо је из Хамбурга по хладном, ветровитом и магловитом времену, бродом, у танком оделу без горњег капута, стално припијен уз бродски оцак да се не би смрзао. Океан му је изгледао као велика страшна аждаја, искежених зуба, па само чека да га прогута. Прво разочарање, по доласку у Америку, осетио је на првом кораку, када је за последњих петнаест⁶ центи купио колач са шљивама, а кад га је загризао нашао је у њему само коштице. До прве туче, опет, дошло је због његовог црвеног феса, због чега су му се дечаци смејали. Иначе и Пупин је, као сваки усељеник, зграбио први посао који му се пружио. Прво запослење: радник у фабрици бисквита⁷ у којој доживљује своје друго разочарање. У фабрици се, наиме, упознао с једном радницом, црномањастом, лепушкастом девојком. Чекајући прилику да је упита да ли би се удала за њега, он је, једног дана, не затече на послу. Када се заинтересовао где је, рекоше му да се Мери, тако се она звала, тог дана венчава. И Пупин настави: 'Да сам се њом оженио, имао бих велику породицу, никад не бих из фабрике изишао, а још мање био оно што сам данас.'

⁵ Индијански.

⁶ Пупин у својој аутобиографији говори о својих пет последњих центи датих за колач од шљива. (Пупин М 2012: 44)

⁷ У својој аутобиографији, Пупин пре овог посла у фабрици, пише о пословима на два фармама. (Пупин М 2012: 44-53; 60-61)

Друго запослење: на једној фарми био је кочијаш. Тада је себи рекао: 'Ниси ти дошао у Америку да будеш кочијаш. То си могао бити и у твом селу Идвору.' Најзад, после многих мука, невоља и пробијања кроз живот враћа се у Њујорк са седамдесет четири уштеђена долара. Сав срећан ступа на Колумбију⁸, студирајући и зарађујући свој хлеб истовремено. И тако је дечак из банатског села Идвора, дошавши у Америку без новца, немајући у њој ни пријатеља ни веза, својим трудом и умом постао научник светског гласа. Данас најугледнији људи Америке сматрају за особиту част ако се могу назвати Пупиновим пријатељима. Професор Пупин је с правом горд на свој успех.“ (49-50)

Кад су се ови догађаји нашли касније у Пупиновој аутобиографији „Од пашњака до научењака“, примећујемо обрнути редослед запослења, што, наравно, за неповезани разговор на излету и у писму забележен садржај битно не мења ствар. Битно је, да је Јелена ухватила суштину догађаја, спремност младог Пупина да не заборави с којим је циљем пошао из Хамбурга у Америку, не да буде кочијаш и радник у фабрици, већ да настави школовање, што је могао само уз рад и уз велика одрицања.

5. УНУТРАШЊИ САДРЖАЈ ПУПИНОВОГ ДОМА У ПРИРОДИ

У наставку писма својој сестри Ани, Јелена, попут сваке знатичељне жене, описује просторије у Пупиновој кући:

„Зидови великог салона, у коме смо доцније седели, обложени су ораховином. Намештај је у стилу италијанске ренесансе. Седишта и завесе од истог бруката. Ова соба има изглед неке капеле, нечег религиозног, чему много доприносе и оргуље које је Пупин поставио. Он тај инструменат воли и на њему свира. Али ни у тај салон Пупин није заборавио да стави нешто блиско његовој земљи и његовом срцу. На белом, мермерном камену, налазе се у барелјефу два велика бронзана вола, који подсећају на те храниоце српског села који, од јутра до мрака, неуморно вуку и тегле и помажу српске домаћине на селу да обаве своје многобројне послове.⁹ // Зидови Пупинове трпезарије обложени су

⁸ Колумбија универзите, заправо технички колеџ у саставу ове високошколске установе.

⁹ „...нико не ради толико колико српски во. Он је свуда највернији и најважнији слуга српског сељака, а највише у Банату. Он пооре све њиве у пролеће, он превезе сазрело жито са далеких плодних поља на сеоска гумна када дође време жетви. Тек почетак вршидбе окончава тешке

кестеновим дрветом, што показује Пупинову љубав према племенитом дрвету. Сто у трпезарији био је украшен сребром, кристалом и цвећем разних жутих тонова., од бледожутог, наранџастог до бакреножутог. Тек пошто сам села за сто опазила сам прекопута камин од беличастог грубог мермера и на њему опет српски мотив. Израђен у барелефу, седи и пева, слепи гуслар Филип Вишњић, а око њега окупљени људи, жене и деца пажљиво слушају како им уз звуке гусала казује нашу историју и подвиге наших јунака.// Библиотека или, боље рећи, Пупинова соба за рад, сва је обложена дрветом отворено жуте боје, са ванредно лепим мотивима грожђа и виновог лишћа у дрворезу. Избочени прозори су пуни зелене папрати и човеку се чини да је то само продужетак спољашње баште. У тој соби је књига и часописа по полицама, док је сто за рад прекривен хартијама, писмима, телеграмима, понеким чак и неотвореним. И у тој соби се налази велики камени камин, уз чију смо ватру дуго и више пута у ноћ седели и разговарали. Најчешће би нам Пупин причао нешто полако, разлагао и износио мишљење. То је соба, нема сумње, најприснија соба у кући. Осећа се да се ту седело, живело, мислило, разговарало и радило.“ (50-51).

6. КОМЕНТАР О ВИШЊИЋЕВОМ РЕЉЕФУ

Интересантан је настанак и судбина барелефа посвећеног слепом српском генију Филипу Вишњићу. Забележићемо о томе једно новије сведочанство, које је презентирала Љубица Вранешевић, бивша бијељинска професорка на скупу поводом Пупиновог јубилеја 1979. године. Вишњићев рељеф је израдио 1913. године у Њујорку познати словеначки вајар Рудолф Валдец. Рељеф је величине 147 са 97 см. Пупин га је поклонио 1934. године гимназији у Бијељини. У то време је у нашој земљи прослављана стогодишњица смрти слепог песника и гуслара из села Грка (касније Вишњићево), које се налази близу Бијељине. „На рељефу је израђен лик гуслара Филипа Вишњића који уз гусле пева

напоре доброг старог вола; тада почиње његов летњи одмор и онда га шаљу да се прихрани, одмори и припреми за јесен, када треба превлачити жути кукуруз и обавити јесење орање. Сеоским дечацима, још недораслим за рад на гумну, поверава се да за време летњег одмора чувају волове на паши. Школски распуст дечака поклапао се са одмором добрих старих волова. И ја сам неколико лета провео на овом занимљивом послу. То су биле моје једине летње школе, и то најинтересантије школе које сам икада посећивао.“ (Пупин М 2012: 24-25)

народне песме, а испод њега седе и слушају га жена са дететом у наручју и невеста, млада са младожењом. Изнад њих стоји кршан младић у народној ношњи. Сви су они упрли поглед у гуслара.“ (Vranešević Lj 1985: 479) Према замисли вајара и наручиоца, са рељефа се упућује порука младим будућим српским покољењима да им је у срцу дух из народних песама. Испод ликова су уклесани стихови: „Браћо моја, мало умукните, гусле моје, мало загудите. Да испјевам једну пјесму малу, развеселим дружину осталу.“ Из Њујорка је до Дубровника допремљен бродом, до Бијељине возом. Пупин је у пригодном писму објаснио свој однос према Вишњићу, шта су за њега значили Баба Батикин, идворск гуслар и певач, кога је у детињству слушао, а касније за време студија српски филолог Љуба Стојановић, који му је ближе објаснио значај и улогу народне поезије. Његова жеља, да се рељеф нађе у холу гимназије није била испуњена, по мишљењу ауторке коришћеног текста, из политичких разлога. Рељеф је био у бијељинској библиотеци све до 1947. године, када је пренет у Гимназију и уграђен у зид наставничке зборнице, када је испуњена и Пупинова жеља да ова школа носи Вишњићево име. Ауторка закључује: „Овај податак је довољан прилог рефератима који су данас дати, па и они јуче, о томе колико је Пупин осећао за свој народ, пратио догађаје и био у току манифестација и прослава, каква је била стогодишњица смрти Филипа Вишњића.“ (Vranešević Lj 1985: 480).

7. ПУПИН КАО ЦЕНТЛМЕН

После више од годину дана сарадње и пријатељства, Јелени Лозанићевој прилике су дозволиле да, без обзира на ризик путовања бродом, обиђе своје најближе, пре свега мајку, која је била у Француској. У свом писму, писаном на броду „Ротердам“, холандске линије, 13. марта 1916. године, описује дирљив опроштај са Пупином. У писму оцењује значај Пупиновог доприноса успеху који је у свом хуманитарном раду дотле имала. Пошто је кретала на пут пун неизвесности, сматрала је да има места закључцима о једном значајном периоду у њеном животу:

„Наш улазак у брод био је буран а растанак дуг. Са свима се редом опростих, а када дође ред на професора Пупина он ме као отац пољуби у оба образа, док му је у очима светлело неко узбуђење, туга и брига, а чак и страх при помисли шта ми се све може на путу десити у овим бурним данима. У овој интензивној сарадњи ми смо се јако спријатељили и зближили. Да није било професора Пупина у Америци, дубоко сам уверена да обим мог

рада не би био тако разнолик ни тако велики, нити бих ја постигла тако велики и леп успех. Он ме је свуда представљао, на разне начине у заштиту узимао, тако да сам у тешким и непријатним моментима, у току свога рада, увек у њему имала искреног и оданог пријатеља, коме сам могла слободно да отворим своје срце и да му све без устезања кажем.// Професор Пупин је увек био ту са добрим саветима, био је за мене огромна потпора и морални ослонац и до крајности несебичан пријатељ. Никада нећу заборавити његову високу, импозантну фигуру како стоји пред улазак у брод и како ми предаје пуну кутију ружа 'Америке Бјутис' и како, смејући се, додаје: 'Нека ове руже стоје на хладном месту, па сваког дана узмите по једну и зацитите се.' Осим тога, донео ми је његово лично ћебе на поклон да не назебем на лађи. Кад уђох у кабину затекох пуну котарицу воћа. Опет од г. Пупина...“ (98)

Овај, колико очински, толико и центлменски, однос професора Пупина, свакако да осветљава његову дубоку префињеност, да га није понела ни успешна каријера ни светска слава једног научника, остао је природан, осећајан човек, са осећањима која су свакако вишеслојна, у сваком случају био је човек са дубоким и богатим емоцијама.

8. НОВИ СУСПРЕТ СА ПУПИНОМ

Лозанићева се из Европе у Њујорк вратила средином децембра 1916. године. Одмах се укључила у свој стари посао, а не заборавља да се јави Пупину и о томе обавести сестру у писму од 17. децембра:

„Свет, писма, састанци, седнице... Телефонирао сам професору Пупину да му јавим да сам се вратила. Позвао ме на вечеру, рекавши да жели са мном да говори. Врло је желео да се рад нашег Одбора још разграна, нарочито с обзиром на помоћ нашим избеглим породицама у иностранству.“ (121) Користи прилику, да одушевљено набраја све оно на чему се Пупин тренутно ангажује: „Пупин је генијалан. Поред свог научног рада, предавања на универзитету, рада у Научном комитету у Вашингтону, поред свог патриотског рада у Народној одбрани, на листу 'Слобода' и рада међу југословенским живљем, поред своје активности у својству српског почасног конзула као и толиких других интереса којих он има, он увек налази времена да мисли и ради на томе да се помогне његов јадни српски народ у земљи и у избеглиштву, народ који он воли толико дубоком љубављу да се то тешко да описати речима. Његов предлог, специјално у вези са

помагањем избеглица, био је следећи: У Америци би требало основати одбор од угледних Американаца. Тај би Одбор авансирао и једну суму новца нашем Одбору. Из ове суме наш би Одбор давао позајмице нашим избеглим породицама, под условом да позајмљени новац врате по повратку у земљу. Пупин је мишљења да би од тог новца требало послати једну већу суму нашем посланику у Паризу г. Миленку Веснићу, преко кога би ишла та помоћ избеглицима. (121-122)

Пупинове јадиковке односе се на његово ангажовање на слању добровољаца на Солунски фронт, пошто је то било скопчано са чињеницом да су САД у то време имале неутралан статус. Јака је позиција била и оних елемената у друштву који су били на немачкој страни.

9. УЛАЗАК САД У РАТ

Јелена из Њујорка, 5. јуна 1917. године, јавља сестри о припремама САД за рат. Тога дана је затражено да се властима пријаве сви млади људу између 21. и 30. године старости. Рачуна се на пријаву око 10 милиона људи, а да ће од њих бити регрутована само половина. Тим поводом она коментарише:

„У последње време овде је била велика пропаганда од стране овдашњег германског елемента, социјалистичке странке, камуфлираних немачких агената да се млад свет не уписује у војску и морнарицу. Разуме се, све се то ради тајно и нечујно. На Колумбија Универзитету открили су једну групу студената и једну студенткињу који су растурали хиљадама штампаних брошура против суделовања Америке у рату.“ (171) Кратко додаје о Пупиновој подршци тој акцији: „Синоћ су Рут и професор Пупин говорили на једном југословенском збору у корист добровољног регрутовања Југословена.“ (271) Овакво стање се негативно одражава на прикупљање помоћи за Србију, што је забрињава: „Свет веома мало прилаже нашем Одбору, па ја немам готово никаквог посла. Стално се питам зашто још овде боравим. Поновићу да су чланови Одбора уверени да ће посао доцније опет кренути пуном паром. Сад је тренутно велики застој. (171-172)

О припреми САД за рат говори и овај детаљ из Јелениног писма од 20. јуна 1917. године: „Јуче сам видела професора Пупина. Рекао ми је како сада поглавито раде на проналаску апарата за откривање подморница. Та би направа под водом регистровала звук подморничке машине. Пупин се тек вратио из Вашингтона са једне седнице којој су присуствовали француски и

амерички физичари и други научници. Сврха овог састанка била је међусобна дискусија о начину на који се може најбрже тај апарат пронаћи. Професор Пупин је том приликом рекао: 'Господо, доста је било размишљања и саветовања, него да сад приступимо раду', нашто су се присутни, одобравајући, смејали.' (172) Наравно, не пропушта да нагласи: „Пупин и ја смо ручали у једном малом ресторану на Колумбија универзитету. Тај велики и крупни човек узео је за ручак само мали чанак са млеком и неколико бисквита, али је зато по ручку продужио да ради у свом физичком кабинету.“ (172).

10. О ПУПИНУ, ВЕЋ РЕЧЕНО

Очигледан је напор Лозанићеве да у својим писмима буде увек нова, у чему не успева у потпуности, јер се њен начин рада (сусрети, говори, писма, састанци, радни ручкови и вечере) понавља. Слична је ситуација и у вези са Пупином. Ево једног примера за то, из писма Ани од 2. септембра 1917. године: „Данас по подне била је седница нашег Одбора у канцеларији г. Тробирица. По свршетку седнице професор Пупин одвео је Рут и мене на чај. Он се, сиромаш, том приликом дуго јадиковао због политичких и других недаћа које је имао. Између нас су се отвориле дубоке, јаке пријатељске везе. Професор Пупин зна да је то пријатељство саздано на солидној бази, као нека камена тврђава, које се неће никада ни оштетити ни срушити. Ја сам, заиста, горда што имамо оваквог Србина сада у Америци и ја нећу никад престати да му будем довољно захвална на његовој огромној помоћи и потпори у мом овдашњем раду. Ја никад не бих постигла овај успех да није било професора Пупина. Он се о мени старао, за мене заузимао и саветовао ме као прави отац.“ (176).

11. МАЛА ГОСПОЈИНА, ПУПИНОВА СЛАВА

У писму које је писано у возу „Канедијен Пацифик Релрод“, између Торонта и Винипега, септембра 1917. године, Јелена детаљно пише како се са колегиницом са посла провела на слави код Пупина. Професор Пупин је усред Америке спремио вечеру, како им је сам рекао, онако како је то његова мајка радила, уз печено прасе са јабуком у устима. Најпре констатује: „Пупин је српски гостољубив. Он своје госте увек некако пријатељски дочекује. Треба умети бити домаћин.“ (179).

12. ПУПИН О МАЈЦИ И ЗАГРОБНОМ ЖИВОТУ

Искористили су овај дан и за интимнији разговор. „Следећег јутра смо доручковали у трпезарији Рут, Пупин и ја. Пупин, опет, по српски, стално нуди. Тог смо јутра Пупин и ја дуго разговарали у његовој библиотеци. Причао ми о својој мајци, о свом селу Идвору и свом детињству у селу. По том свом селу, рече ми, назвао се 'Михајло Пупин Идворски'¹⁰. Своју мајку је неизмерно волео и поштовао. Веровао је у њен паметан суд. Оца је много мање помињао. Мајка му је предвидела велику будућност. Она га је гонила да се школује и да доцније сврши и универзитет. Она га је храбрила да иде у Америку и у њој потражи срећу. Била је врло побожна, што је утицало и на њеног сина и Пупин је све до смрти остао искрено религиозан.// Када сам га ја једном, упитала шта мисли о нашем загробном животу, он ме је погледао оним својим црним, дубоким, интелегентним и душевним очима и само рече: 'Не знам и ништа не могу рећи.' На мене је тај његов одговор оставио дубок утисак. Нарочито начин којим ми је то рекао. Осетило се да овај паметан човек стоји пред смрћу као пред неким недогледним, дубоким црним мраком и ништа не види, не зна и не може да каже. Имала сам утисак да се Пупин страшно боји смрти, да му је та мисао непријатна и да га нека сета обузима кад на то мисли.“ (180).

13. ПУПИНОВА ЋЕРКА

Из досадашњих Пупинових речи, из односа према Лозанићевој, без обзира на јавно деловање, без обзира на контакте које је стално имао, Пупину је недостајала породица. Био је удовац¹¹ у седмој деценији живота, ћерка није живела са њим, што

¹⁰ То је и разлог што смо га и у наслову овог свог рада тако именовали. Уосталом, тако је именован и на њему посвећеном научном скупу, односно у зборнику са тог скупа, одржаном у Новом Саду и Идвору, 1979. године, који смо и за овај рад у целини консултовали. У њему се, додуше, Јеленина писма помињу са по пар речи у два реферата.

¹¹ Сећање на болест (15. април 1896) и смрт супруге, тек што је превалио четрдесету и када се нашао у тешкој психичкој ситуацији: „Стигао сам у слушаоницу пун живота којом кипти здрава младост. Моји студенти су ми касније рекли да је први део предавања тог јутра јасно показивао моје задовољство. Али при крају предавања, одједном сам осетио слабост. Изненадна грозница погодила ме као гром из ведре неба. Пет дана касније, мој живот је висио о концу. Заметнула се тешка борба између

се потврђује и овом кратком белешком из писма о слави: „ Дуго смо тако разговарали, кад се Пупин одједном обрати мени и узбуђеним гласом рече: 'Знате ко ће овде данас доћи? Моја кћи Вава. Она се недавно верила с једним младим човеком из добре породице који је свршио Харвард универзитет. Данас први пут заједно долазе код мене да их видим.' Ја му на то рекох да ми је мило што је нашла доброг човека, јер је први пут имала горко искуство и да није лако кад женско дете остане без најке. Њен је вереник на све нас оставио најбољи утисак. Он је смишљен, озбиљан, интелегентан и врло лепо васпитан.'¹² (180) Да, то је такође одлика српске славе, она је једно од најзначајнијих породичних окупљања, деца долазе код родитеља у госте. Из ове Јеленине белешке, очигледно да је Пупоин њој и раније причао о својој ћерки.

14. ЗВАНИЧНА СРПСКА ДЕЛЕГАЦИЈА

У САД је крајем 1917. године допутовала посебна делегација Српске владе, тада још на Крфу, са циљем да обезбеди финансијску помоћ за ратне циљеве, пошто су у то време обе државе биле у рату на истој страни. На њеном је челу био Миленко Веснић, српски амбасадор у Француској. У саставу ове делегације, био је и Јеленин отац, др Сима Лозанић. Преко нашег конзуларног

снажног срца и тешке упале плућа. Срце је победило. Али када је криза прошла и мој лекар сматрао да сам довољно јак да поднесем удар тешке новости саопштио ми је да је моја жена умрла пре неколико дана као жртва исте болести. Она се заразила овом немилосрдном болешћу лечећи мене. Моје ослабљено срце издржало је шок, али су ми нерви попустили. Први пут у животу сам схватио смисао снаге воље. Схватио сам га јер сам знао да више није било оне душевне снаге коју сам увек осећао. Први пут, од момента када сам напустио свој родни Идвор, пре двадесет и шест година, требало ми је да ме неко води и да ме чува. Живот ми никад није изгледао тако безнадежан као тог страшног пролећа 1896. године. Али желео сам да живим јер сам имао малу ћерку коју је требало одгојити. Ово је, у ствари, било једино због чега сам желео да живим. Све друго изгубило је за мене интерес, или ми је било сувише далеко да бих га домашио. Страшна је ствар кад се изгуби ослонац који човек има у себи. Велики циљеви и тежње личили су ми на балоне којима се деца играју. Мислио сам да су наши нерви ти конци за које деца држе лебдеће балоне пред нашим очима. Када се конци прекину, наши циљеви и тежње, као дечји балони, брзо нестају са видика.“ (Пупин М 2012: 236)

¹² Пошто су се венчали живели су неколико година заједно и онда су се развели да би се, после неколико година, поново венчали.

представништва пратила је кретање брода, пошто приватним лицима те информације због ратних прилика нису биле доступне. Они су је обавестили и о искрцавању, чему је била позвана да присуствује. Вест је добила при доручку и одмах кренула на пристаниште, док 57, пошто ће се делегација без здржавања искрцати. Дозволу јој је обезбедио, наравно, наш почасни конзул, професор Пупин. О томе пише сестри у писму од 21. децембра: „Брзо одјурих на пристаниште пред француску линију, али ме ту пресрете амерички војник, с пушком о рамену, који сваком брани, ма и издаље, да ту приђе. Видех да војник узима своју дужност озбиљно и да му се ја, можда, чиним сумњивом. Отуда му, смејући се, рекох: 'Не бојте се, нећу ићи даље. Чекаћу док ми дозвола не стигне'. У том се појави ауто са професором Пупином. Чим Пупин рече да је српски конзул и показа две дозволе, војник нас одмах пропусти.“ (204).

15. ДОЧЕК ДЕЛЕГАЦИЈЕ

Све мисли су јој на пристаништу биле усмерене ка броду, одакле је очекивала силазак чланова наше Делегације. Пажња јој је, што је и нормално, била усмерена на оца, кога је тражила међу стотинак путника, што у наставку већ цитираног писма овако описује:

„За неколико тренутака обоје смо били поред брода који тек што је пристао. Први које сам угледала били су отац, генерал Рашић и г. Миленко Веснић. Отац ми је издалека изгледао блед, омршао и преморен. Сигурно заморен прелазом преко океана. Иако на броду није било више од стотину путника, на искрцавање се дуго чекало, јер су власти за време рата биле веома предостројне не само приликом прегледа путних исправа већ и пртљага.

Кад се отац искрцао загрлих га чврсто и пољубих неколико пута. У лицу је заиста био блед а у телу слаб. Трагови повлачења кроз Црну Гору и Албанију још су се код њега примећивали. За оца, у његовим годинама, тај прелаз није био мала ствар. Осећала сам да га и ова ратна несигурност брине и узнемирава. Ја се само питам како је наша мајка могла да пређе пешице преко црногорских и албанских врлети под онако тешким и мучним околностима.

У том почеше да силазе са брода генерал Рашић, министар Веснић, пуковник М. Ненадовић, капетан Милан Јовичић, г. Мартинец и један симпатични војник, Љубомир, генералов послани...“ (203) У наставку писма информише сестру о томе ко је

са званичне Америке дочекао делегацију, о њеном високом третману, што се види и по смештају: „Америчка држава ставила је нашој мисији на располагање цео спрат у хотелу 'Никербокер' са више спаваћих соба, купатила, салона, нешто послуге, као и чиновника америчке тајне полиције. Тај дан је прошао у трчању и узбуђењу, тако да сам с оцем једва могла да проговорим. Мисија је тога дана имала званичан ручак и вечеру а у поноћ је већ кренула за Вашингтон.“ (204)

Како је то уобичајено, протокол је настојао да направи такав програм који ће код Делегације оставити најлепши утисак. Наравно, Делегација је најпре била у Вашингтону, потом опет и у Њујорку. У неке од ових активности, поред оца, укључена је и ћерка, како у Њујорку, тако и у Вашингтону. О томе би могао да се сачини посебан прилог. Пошто нас овом приликом интересује оно што се у писмима односи на Пупина, не пропуштамо да забележимо сваки такав детаљ. У њеном писму од 25. јануара 1918. године, налазимо и овај занимљив и вишеструко значајан детаљ: „Приликом боравка наше Мисије у Њујорку, америчка влада је нарочито удесила да наша Мисија из Њујорка телефонира нашим угледним људима у Сан Франциску. Тада је употребљена телефонска веза за даљину, позната под именом 'Пупинова веза' ('Лонг дистанс Пупин кол')¹³. Ово је учињено као врста признања српском народу и његовом великом сину професору Пупину, проналазачу међуградске и међународне телефонске везе.“ (217).

16. ПОСЕТА ПУПИНОВОМ УНИВЕРЗИТУ

У једном напред већ цитираном писму, Јелена не пропушта да забележи присуство Пупина на вечери, приређеној за нашу делегацију, по њеном пристизању у Њујорк, за коју је он вероватно и заслужан: „Тог дана је Мисија ишла на вечеру код председника Колумбија универзитета г. Николса Мореј Баттера¹⁴. На вечери је био и професор Пупин. Он је један од наугледнијих личности интелектуалне Америке. Сви о њему имају највише мишљење.“ (217)

У наредном публикованом писму, оном од 23. фебруара 1918. године, посебну пажњу посвећује свом оцу, при чему бележи

¹³ Пупинова веза телефоном на даљину. Остављена је ћирилица из српског издања књиге.

¹⁴ У оригиналу су уписана два т.

и њихову посету професору Пупину на радном месту. Са оцем је посетила Колумбија универзитет:

„Ово последње време стално проводим с оцем. Уз то увек има нешто да се ради. Неком да се пише, неком да се телефонира или негде пословно да се иде. Генерал ми се чуди како све то успем да урадим. Отац и ја смо ишли на Колумбија универзитет. Дочекао нас је и свуда провео професор Пупин, показавши нам разне зграде као и свој кабинет за рад. Показао нам је новопронађени апарат за проналажење звука у води. У сутерену је нарочито саграђен басен за вршење огледа. Иако је вода изгледала потпуно мирна, кад је тај ултраосетљиви апарат пуштен у покрет, он је регистровао невидљиве таласиће и претварао их у звук. Како се на том инструменту налазила једна звиждаљка, то би она произвођила јако пиштећи звук.“ (219).

17. ТЕСЛА ИХ НИЈЕ ПРИМИО

Јелена је замољена да се ангажује на испуњењу жеље њеног оца и генерала Рашића да се сретну са Николом Теслом, још једним генијем српског порекла који је, у исто време кад и Пупин, живео у САД: „Док се Српска ратна мисија бавила у Њујорку, генерал Рашић¹⁵ и отац изразили су жељу да посете Николу Теслу. Ја сам у више махова телефонирао његовој секретарици, која ми је увек лепо и љубазно одговарала да прво мора Теслу да види, да га пита и да ће после тога одговорити. На крају, одговор је био негативан. Тако се ни отац ни генерал нису могли упознати са Теслом.“ У писму не стоји, али за више од три године, колико је већ боравила у Америци, Лозанићева је морала да се интересује и за Теслу. Верујемо да је о тома разговарала и са Пупином. Међутим, уз ову информацију, она кратко бележи: „Од америчких пријатеља, који су били у пријатељским везама са Теслом, чула сам да је то њихово пријатељство прекинуто, јер је Тесла, кад су се последњи пут срели, чинио врло чудан утисак.“ (218).

Питање које из ове белешке неминовно проистиче је несумњива разлика између Тесле и Пупина¹⁶, и оно заслужује да и

¹⁵ Михајло Рашић, дивизијски генерал (1858-1932). Отац Петар (чиновник) му је из Винораче, код Јагодине. (Милосављевић Р 2006: 159)

¹⁶ Однос између Пупина и Тесле, скоро вршњака и земљака, инжењера и научника, који су се бавили сродним научним областима и са бројним заштићеним патентима, прича је за себе, преко које се најчешће овлаш прелази, а заслужује продубљену анализу. Тако академик Александар Маринчић, помињући рад Америчког института електроинжењере, чији је

овде буде коментарисано. Међутим, оно је исувише осетљиво, да би се могао неко узгред њиме позабавити, какав је наш случај. Поготово, ако се има у виду и њихов међусобни однос. Зато ћемо навести неколико опаски једног Теслиног даљег унука (преко старије сестре), чији је отац (инжењер и иноватор) са обојицом био пријатељ. По доласку у САД његов отац се најпре обратио Тесли, као ујаку, за потпору, али је од њега није добио; прву потпору добио је од Пупина. Када му је прихваћен први патент, искрене честитке је добио од обојице. Отуда, његов син, такође инжењер, има права да буде озбиљно саслушан, кад износи своје мишљење о сличностима и разликама између Тесле и Пупина. Овде износимо само уочене разлике: „Пупин је био изразито друштвена личност са много пријатеља и познаника. Тесла је био више интроспективан и повучен и више је тражио од својих сарадника. (...) Пупин је постао богат од својих патената и сачувао је своју имовину. Тесла је рекао: 'Никада нећу бити богат уколико не успем да зарађујем новац брже него што га могу бацати лопатом кроз прозор.' Тесла је био више заинтересован за научна открића него за његово претварање у капитал до кога се могло доћи на основу њихових комерцијалних аспеката. Михајло Пупин је користио своје богатство да би остварио своја хуманитарна настојања. Тесла је остао научник до краја свог живота – без средстава да би могао да провери своје теорије у лабораторији.“ (Terbo 1985: 452)

18. ПРОСЛАВА СРПСКЕ ПОБЕДЕ НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ

Мада се тога дана налазила у гостима, Јелена из Ојстер Беја, Лонг Ојланд, с.д. Њујорк, 12.октобра 1918.године пише сестри како је њено најближе друштво доживело победу Српске војске на Солунском фронту и њено назадрживо ослобађање земље од Немаца и њених ратних савезника: „Колико догађаја, колико узбуђења, колико радости. Чини ми се да се сваког тренутка исписује историја света, да се дефинитивно решава судбина

Тесла био потпредседник, само констатује да је значајну улогу у њему имао и предавач физике са Колумбија колеџа Михаило Пупин. (Маринчић А 2006: IV) У истој књизи, као писац Уводне речи, Тербо и не помиње Пупина. (Terbo V 2006: VII-X) Сајфер, аутор књиге у којој су оменуте уводне речи, једне од Теслиних најпотпунијих биографија, у којој се Пупиново име налази на тридесетак места, али углавном у негативном светлу, пошто овај с Теслом није био у добрим односима, у свом предговору Пупина убраја међу оне који су „Теслини геније осујећивали“. (Sajfer M 2006: XIII)

читавих народа и земаља. Наши славом овенчани војници ушли су у Прилеп, Скопље, Врање, Лесковац и сад се налазе пред Нишом. Каква је то морала бити неописива, бескрајна, луда радост кад је наш народ чуо да стиже српска јуначка ослободилачка војска. Ми, овако у добру, у сигурности, никад то нећемо схватити ни осетити.“(227) Српски пробој Солунског фронта су прославили недељу дана пре овог датума и то у Норфолку, на Пупиновом имању, о чему ће даље бити речи.

19. ВЕСЕЛО РАСПОЛОЖЕЊЕ ОД ЖЕЛЕЗНИЧКЕ СТАНИЦЕ

Јелена се у писму посебно задржава на детаљу сусрета са Пупином на Железничкој станици, јер јој је, како је у писмима више пута наглашавала, стало до Пупиновог реаговања, интуитивно осећајући да је сваки тренутак с њим историјски тренутак:

„Са професором Пупином смо се састали на железничкој станици 'Гранд Централ': Александар Ђорђевић, секретар нашег Посланства, др Гргин, нећак професора Пупина, мис Чадвик и ја, свако од нас са рпом разних новина, гутајући телеграме о победама наших трупа. Кад нас Пупин виде, само узвикну: 'Па ово је највећа победа наше војске коју је она икад извојевала'. Сви смо били узбуђени, расположени и срећни од тих догађаја на фронту. На станици је пуно света. Свако иде својим путем и равнодушно пролази поред нас. Мени је чисто чудно што се тај свет не радује с нама а и криво ми је што не зна да смо ми ти горди Срби чији се војници тако храбро боре и тако славно побеђују. Целим путем до Норфолка само смо говорили о Србији, о рату, о будућој Југославији, о нашој срећи и о томе како смо горди што смо Срби.“ (227).

20. ПУПИН О СРПСКИМ ПОБЕДАМА

У том писму Јелена подробно описује један Пупинов монолог о слави српског оружја, при чему се ослања, не само на чињенице из историографије, но и на нашу митопоетику:

„Професор Пупин је био те вечери некако нарочито инспирисан. Говорио је о српској мучној историји, о вековном јунаштву српског народа. Све је он то говорио тихо, полако, на енглеском језику због мис Чадвик, али као да је упола говорио другима а више самом себи. Описивао је јунаштво Краљевића Марка, улазак наше војске у Прилеп као и привиђење наше горске виле. Сву ту нашу легенду, пропаст на Косову и погибију цвета

српске омладине. Чинило се да је Пупина одвело далеко то његово надахнуће, далеко од доба у коме живимо. Као да је духом упловио у прошлост, у наше најславније доба под царем Душаном, затим би се тргао и дубоко осећајно оцртао је наше претешко ропство под Турцима. При помисли на дивовске победе српске војске, одједном би му се лице озарило. Мени је у том полусутону, изгледало као да видим и чујем нашег слепог гуслара како уз гусле опева исте теме о нашој слави, нашим мукама и патњама, о нашим јуначким подвизима и нашим величанственим победама.“(228)

Својем ранијем запажању о Пупину као Србину православцу, овде додаје још по нешто о паганским елементима у тој вери: „Професор Пупин није био само велики Србин већ и велики православац. Био је дубоко побожан. У тој његовој побожности налазила сам нешто примитивно. Он је религиозан на неки старински, српски, старословенски, православни начин, дубоко, искрено, јако, истинито. Он верује у ону исту веру у коју се веровало пре неколико векова. По тој једноставности свога хришћанства и по тој врсти своје побожности, он мени оличава сву ону верски примитивну византијску епоху.“ (228).

21. САВЕЗНИЧКА „ВЕЧЕРА ПОБЕДЕ“ И ПУПИНОВА ВЕРА У СУДБИНУ

Победа је у новембру прослављена од стране представика свих народа који су ратовали на страни Савезника, о чему Јелена пише Ани 28. новембра 1918, године, у краткој белешци: „Савезници су овде приредили 'Вечеру победе' како би сви прославили велику победу. Професор Пупин је имао српски сто, а нас осморо били смо представници српске њујоршке колоније. Он је одржао говор а ми смо били његови гости.“ (237)// У наставку писма бележи шетњу са Пупином њујоршким улицама, након прославе: „Пупин и ја смо још дуго разговарали о нашој будућој политици, о новој Југославији и малој Србији и развоју нашег народа.“ (237)

У току дуге ноћне шетње, Пупин се присећао свој првих сусрета са Америком и показивао јој места где је за месец дана пет центи купио колач, где сетукао са децом која су га задиркивала због феса, фабрику кекса где је први ут имао запослење. Пошто је она већ забележила ту причу у једном ранијем свом писму, овде бележимо само онај део који се односи на његову прву љубав:

„Показао ми је фабрику бисквита у којој је радио као обичан радник и где се обично, по свршеном послу, шетао. Ту застаде,

погледа ме и продужи: 'Знате ли да ја донекле верујем у судбину. Кад сам ја у ову фабрику ступио да радим било ми је свега осамнаест година. Ту сам се заљубио у једну радницу и решио да се њоме оженим, али јој ништа нисам о томе говорио. Једног јутра не затекох је на послу. Упитах једног радника где је и зашто није дошла. Он ми сасвим равнодушно одговори: 'Па зар не знате? Отишла је да се данас венча са Џоом.' Џо је био један млади радник. Да сам се том девојком оженио, уверен сам да никад у животу не бих постигао ово што сам данас. Остао бих и даље у тој фабрици радећи неуморно за њу и нашу децу, а како смо обоје били млади имали бисмо сигурно читаво туце деце.' Ту професор застаде и, ћутећи и размишљајући, заврши: Ето зато ја верујем у судбину.' (237).

22. ОДЛИКОВАЊА ЗА ДАРОДАВЦЕ ПОМОЋИ – АМЕРИКАНЦЕ

Пошто је долазила у Србију, пре свега због реализације задатка добијеног од Одбора у Америци о оснивању дома за незбринуту децу, Лозанићева је почетком 1920. године опет стигла у САД, са једним додатним задатком. Донела је одликовања Србије и њеног Црвеног крста. О томе пише, две недеље по доласку у Њујорк, 20. фебруара 1920.:

„Да се мало вратим на пристизање брода. Због рђавог времена стигао је са два дана задоцњења. Преглед путника, њихових путних исправа и хартија као и лекарски преглед трајао је од седам ујутру до подне. Чекајући на преглед путног пртљага, чух како ми неко српским језиком рече: 'Добро нам дошли, добар дан.' Била сам веома пријатно дирнута кад угледах Хаџи-Павловића, који је већ пре седам био на пристаништу. Он ми рече да је професор Пупин хтео да дође али му он није дао због тога што се није знало кад ће тачно брод да стигне и кад ће се путници искрцати. У томе се појавише два чиновника наше канцеларије са писмима добродошлице од госпође Гел и г. Дохертија. Преглед путничког пртљага трајао је веома дуго, тако да сам се ја тек у четири по подне нашла у мом хотелу. На царини сам имала великих тешкоћа због одличја која сам донела за разне личности у Америци. Сва је срећа што се ту нашао г. Хаџи-Павловић. Он је, у својству представника Српског конзулата, објашњавао чиновницима шта та одличја значе (ордени Св. Саве, Крстови Милосрђа и одличја Српског црвеног крста). Просто не знам шта бих без његове помоћи радила.“ (249) Једно од уручивања најзначајнијих српских

одликовања посебно је забележено у њеном писму из Бриџпорта, с.д. Конектикет, од 20. јуна 1920. године. За одликоване и госте приређена је скромна свечаност. Наравно, Пупин је уручивао одликовања: „Приредила сам и чај, и том је приликом професор Пупин раздавао одличја Св. Саве појединим Американцима које је наша влада одликовала.“ (295).

23. ИНТИМНА РЕКАПИТУЛАЦИЈА ЈЕЛЕНИНОГ ДРУЖЕЊА СА ПУПИНОМ

Она реченица о предаји одликовања је из последњег писма са поменом Пупиновог имена, бар од оних која су публикована у српском издању Јеленине књиге. Можда и зато што је тада забележено и њено зближавање са њеним будућим супругом: „Једно вече сам вечерала са г. Фротингхамом у 'Готам' хотелу а затим смо пошли у позориште да видимо комад 'Џен Грег'. Комад је био веома озбиљан и жалостан, тако да ми се г. Фротингхам извињавао, рекавши ми да му садржај комада није био раније познат.“ (295) Начин на који се то бележи, пошто његовог имена као најзначајнијег српског добротвора има у писмима на више места и раније, указује на почетак везе која ће из Јелениног интресовања потиснути у други план пријатељство са Пупином.

24. УТИЦАЈ ДРУЖЕЊА СА ПУПИНОМ И СУЈЕТА

Њихов последњи, потпуније описан, сусрет је из њеног писама од 1. јуна 1920. године: „Вечерас је био професор Пупин код мене. Вечерао је код мене и имао дуг разговор са мном. Чудновато је како његова интелектуална еманација на мене утиче. Кад са њим што дискутујем, ствари видим јасно и тачно, суд ми је много бољи, изражавам се лакше, чак ми се чини да ми и мозак боље ради, да је еластичнији и да ствари схватам и разумем интелигентније. Све се ово небројено пута понављало у његовом присуству. Веома необјашњива појава, али сам сигурна да сам тај феномен добро и тачно запазила. Дубоко сам уверена да ће се временом моћи да региструје дух и интелект који из човека избијају. Код Пупина, кад мисли, чисто му се види неки флуид у очима или струјање мисли како пролази кроз његово велико чело. Пупин је дубоко, до дна своје душе, одан Америци и њеном народу. Америку воли на један нарочити начин. Србе и Србију уздиже до неба као и све дивне особине које красе српски народ. Он веома цени све узвишене, урођене особине код Срба и некако је

горд на српску расу од које је и сам поникао. Он нас, Србе из Србије, ставља на нарочити пиједестал. Више пута сам га чула како би, смејући се, рекао: Ми, Банаћани, смо мекушци, док сте ви, Шумадинци, тврди, храбри и велики јунаци.“ (293).

25. ПУПИН И АМЕРИКА И ЈЕЛЕНИНА СУЈЕТА

У истом писму, Јелена посебно износи своје закључке о томе како Пупин гледа на Америку: „Америка је за њега изузетно јединствена земља. Говорио ми је како овде сваки човек има могућности да се развије до највишег степена само ако у себи има материјал, интелигенцију и издржљивост. Додао би како је ово земља правде, једнакости и да сваком пружа могућност да избије на површину. И онда би наставио: 'Овде вас свет цени по ономе што сте.' Препреке за успех не постоје. Није ни издалека дозвољавао да се у његовом присуству Америка ма и најблаже критикује. То би одмах енергично пресекао. Његова дубока љубав за Америку је непоколебљива. Пупин је, заиста, створио себи у Америци велико име. Кад сам присутна са Пупином на неком ручку, пријему или вечери, састанку или седници, он је увек главна особа и центар разговора. Из његових крупних, кестењавих и паметних очију зрачи редак интелект, а израз његовог лица казује о доброти његове душе и племенитости његовог срца. Тај контраст је необично јак. У очима има нечег строгог, јаког, а у исто време и меког и лепог. И све што би казао било би тако просто изнесено и описано али и неизмерно и недостижно интересантно. Његов изузетан разговор и његова изузетна особа, привлачила је све присутне. Сем тога, Пупин је и као човек имао хумора и волео шалу. Увек је био расположен и пун разговора.“ (293-294)

Из овога је јасно, да је Јелена Лозанићева, уз скоро петогодишњи хуманитарни рад у Америци (САД и Канада), посебно дружења са Пупином, учинило да постане интелектуално још самосталнија и чвршћа, да дође до самосвести која је издигла изнад уобичајене сујете, коју не заборавља да забележи. То налазимо у њеном писму од 21. јуна 1920. године:

„Интересантно је видети како овде сви читају новине. Не само образован свет већ и послуга свакодневно чита и прати све шта се дешава по свету. Откако сам добила орден Белог орла изашло је више notiца у овдашњим новинама о мом раду и мени уз моју фотографију. Све хотелско особље сазнало је то из новина. Два дечка, који возе лифт, дискретно су поменули да су те чланке прочитали у новинама. Исто тако и моја собарица, и хотелски

вратар код главног улаза, и носач пртљага као и келнер у трпезарији који ме служио. Осећам како сада стојим некако више у очима хотелског особља. Гледа на мене са неким већим поштовањем но раније.“ (295) Ово је последњи цитат из Јелениних писама која смо у нашем раду обилато цитрали.

26. ПУПИН НА КОНФЕРЕНЦИЈИ МИРА И ПОМОЋ ОКО ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ГРАНИЦА

Поред свега онога што је напред о Пупину речено, како из Јелениних писама, још више по ономе што смо прочитали у студијама са научног скупа, чији смо зборник само овлаш користили, морамо додати, ради целине Пупиновог лика, да је он одиграо значајну улогу на Конференцији мира у Паризу, у вези са коначним утврђивању граница Краљевине СХС, што се уклапа у Јеленине оцене о Пупину као Американцу српског порекла. Навешћемо цитат из закључка једног од радова са поменутог научног скупа:

„Сасвим је јасно да је професор Михајло Пупин на два начина помогао југословенску делегацију на Конференцији мира у Паризу: својим познатим именом, тј. да се допуни аргументација о српском живљу у тзв. 'равном Банату', и својим радом и залагањем на самој Конференцији, тј. трудом да у смислу југословенских ставова утиче на меродавне америчке личности (у првом реду на чланове америчке делегације у Паризу а потом и на опозицију, односно на јавно мњење у САД). (...) На основу онога што се до сада може закључити из његовог практичног рада и његових уверења, познати професор је током тог боравка у Паризу наступао и као југословенски патриота и као одани грађанин САД.“ (Mitrović A 1985: 423).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Учињен је покушај да се прикаже лик Михаила Пупина, професора и научника, уз то и српског националног радника међу нашим усељеницима у САД, тада шездесетогодишњака, онако како је виђен у очима хуманитарке Јелене Лозанићеве, београдске девојке од тридесет година, док су сарађивали на прикупљању помоћи за потребе српског народа у Првом светском рату и одмах након њега (1915-1920), пре њене удаје за Џона Фротингхама, Американца из Нове Енглеске, великог добротвора српског народа. У књигама, нама доступним, па ни на научном скупу о Пупину из

1979. године, ова тема није обрађивана, мада је њена књига са писмима сестри, Ани Маринковић, узгредно два пута поменута. Овај рад је преглед изнетих детаља о њиховој сарадњи и дружењу, уз нешто коментара, с позивом да се њихова улога у хуманитарној акцији не заборави, што значи да се нуди за даљу свестранију анализу.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

1. Vranešević Lj. (1985): Ljubica Vranešević, *Михајло Пупин, поштовалац Филипа Вишњића*, у: Живот и дело Михајла Идворског Пупина, Зборника радова научног скупа, Нови Сад – Идвор, 4-7. октобра 1979, Покрајинска конференција ССРНВ, Југословенски одбор за обележавање 125. годишњице рођења М.И. Пупина, Нови Сад.
2. Гледић В. (2014): Војислав Будо Гледић, *Михајло Пупин. Од хаоса до Космоса*, Издавачки центар Макарије, Београд, Ободино слово, Подгорица.
3. Лозанић Ј. (1970): Јелена Лозанић – Фротингхам, *Добротворна мисија за Србију у I светском рату*, писма из Америке и Канаде 1915-1920, Удружење носилаца Албанске споменице, Београд.
4. Пупин М. (2012): Михајло Пупин, *Од пашњака до научењака*, превод: проф. др Александар Маринчић, Завод за уџбенике, Београд.
5. Marinčić A. (2006): Akademik Aleksandar Marinčić, *Predgovor srpskom izdanju*, у: Sajfer Dž. Mark, *Ћаробњак*, isto.
6. Милосављевић Р (2006): Раде Милосављевић, *Јагодински биографски лексикон*, Народна библиотека, Јагодина.
7. Mitrović A. (1985): Andrej Mitrović, *Mihajlo Pupin na Konferenciji mira u Parizu 1919.*, у: *Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina*, isto.
8. Sajfer M. (2006): Sajfer Dž. Mark, *Ћаробњак. Život i vreme Nikole Tesle. Biografija jednog genija*, Stylos, Novi Sad.
9. Terbo V. (2006): Vilijam H. Terbo, *Uvodna reč*, у: Sajfer Dž. Mark, *Ћаробњак*, isto.
10. Terbo W. (1985): William H. Terbo, *Пупин и Тесла – паралеле у словенском стваралаштву*, у: Живот и дело Михајла Идворског Пупина, исто.

Dorđe M. Petković
Summary

Jelena Lozanovic, a daughter of a well known Serbian scientist social servant Sima Lozanic, affirmed in humanitarian work and in the battle for womens rights, she has participated in international congresses, arrives in the New York City at the start of year 1915, where she was sent by Serbian Red Cross organization in her thirties to work on collecting charity for war desolated country of Serbia. Since the war continued in Serbia, with only short stalemates, she stayed in the USA until the year 1920, when she got married to John Frothingham, the great benefactor to Serbian people. The USA has been sending aid to Serbia and Montenegro, since the times of Balkan wars (1912-1913.) in the form of military help but also financial givings. Mihailo Idvorski Pupin has had a great impact on the realization of USA`s aid sent to Serbia. He was an university professor in the University of Colombia New York and an affirmed and well respected scientist. Because of the nature of their work, they have been meeting relatively often, and have become great friends over the years. It is particularly important, that this theme has not been processed yet, which means that the name of Jelena Lozanic was unjustly marginalized from Serbian history. Her testimony illuminates Pupin as a man of wide culture and contributions to the contemporary generations, not only as a scientist but also as a person, even closer.